

GRORUDDALEN HISTORIELAG

N. S. B. Post. nr. 417.		TELEGRAM Tj.:	
Oppstilt fra den 17.5 kl. 12.30		Videre sendt til den 1 kl.	
Sendt av Mott. av		Sendt av Mott. av	
JERNBANE-TELEGRAF			
Signal N. fra Antennestasjonen nr. 1080 ord 14 innl. den 17.5 1945 kl. 11.05			
Tillykke med dagen Antagelig hjemme neste uke Ivan Røtgen			

En tysklandsfange forteller

GRORUDDALEN HISTORIELAG

Forord av Jan Arne Tangerud

Ivar Bølgen

En tysklandsfange forteller

Utgitt med støtte fra

Fond for informasjon om krigstiden i Norge

Groruddalen Historielag takker Turid Klever, Ivar Bølgens datter,
for all hjelp og støtte.

I redaksjonen:

Jan Arne Tangerud

Bjørn H. Syversen

Leif Frantzen

Forord av

Jan Arne Tangerud

Ivar Bølgen var en person som jeg hørte om allerede som barn. De dramatiske begivenhetene som foregikk i Stovnerveien 49, var en historie som de fleste snakket om etter krigen på Stovner og Høybråten. Etter hvert som interessen min for lokalhistorie økte, fikk jeg opplysninger om at Ivar Bølgen var blitt intervjuet av NRK like etter krigen i Stockholm og at opptaket var i familiens eie trygt nedlåst i en safe.

Da jeg laget lysbildeserien "streiftog gjennom Stovners historie" i 1979/81, kontaktet jeg Margit Bølgen for å få utlånt originalbåndet. Hun hadde sterke følelser knyttet til opplevelsene i 1943, men siden jeg kjente henne godt fra før(hun hadde vært min lærer på Høybråten skole fra 1952 til 1956) fikk jeg laget en kopi som jeg seinere har gitt til Groruddalen Historielag.

Selv om kopier av lydkassetten er blitt distribuert til skolene i bydelen Stovner, har det vært et ønske om å få skrevet ned det som opptaket inneholdt og fått gitt det ut. Derfor var det helt naturlig å bruke en del av tilskuddet fra fond for informasjon om krigstiden i Norge til dette formålet.

Groruddalen historielag vil takke Turid Klever, datter av Ivar og Margit Bølgen for stor velvilje i forbindelse med utgivelsen av dette heftet. Det må ha vært en meget sterk opplevelse for et barnesinn å oppleve at helt fremmede mennesker kommer inn i barndomshjemmet, og skyter faren gjennom ryggen og tar han med seg.

Groruddalen historielag mener at slike episoder fra krigen ikke må glemmes. Derfor gir vi ut dette heftet. Derfor er Stovnerveien 49 blitt markert med et skilt som Groruddalen historielag satte opp den 6. mai 1997.

Innledning

I maidagene 1945 gjorde norske kringkastingsfolk med teknisk assistanse fra Radiotjånst (Sveriges Radio) et lydbåndopptak med den norske motstandsmannen og tysklandsfangen Ivar Bølgen i Stockholm. Opptaket ble sendt i norsk radio og deler av det er også brukt av NRK ved senere anledninger, senest i forbindelse med et fjernsynsprogram i anledning frigjøringsjubileet i 1995.

Teksten i temaheftet er i all hovedsak en direkte avskrift fra det originale lydbåndopptaket. Det er bare gjort små justeringer av enkelte muntlige uttrykk uten å endre innholdet, og dessuten satt inn noen overskrifter for å bedre lesbarheten.

Ivar Bølgen ble arrestert av Gestapo 1) hjemme i Stovnerveien 49, 5. februar 1943 og ført i hardt såret tilstand til Ullevål sykehus. Etter et års fangeopphold på Grini, ble han i slutten av juni 1944 sendt til Tyskland. Via Stettin, Halle og Strasbourg kom han til konsentrasjonsleiren Natzweiler. Senere ble han overført til Dachau og videre til Neuengamme. Derfra ble han 5. januar 1945 sendt på transport til Gross-Rosen. Der ble han til leiren måtte evakueres ca. 10. februar 1945, og da gikk transporten via Dora tilbake til Neuengamme. med ankomst i slutten av februar 1945. I april ble han transportert til Sverige av Røde Kors.

1) Geheime Staatspolizei - Nazi-Tysklands hemmelige politi, som også var svært aktivt i det okkuperte Norge. Gestapo var beryktet for sine brutale forhørsmetoder. I Oslo var Victoria Terrasse Gestapos hovedkvarter.

2) Polizeihaftlingslager Grini i Bærum. Den største tyske fangeleiren i Norge. Var planlagt som kvinnefengsel, og sto nesten ferdigbygget før krigen. Ble tatt i bruk av tyskerne i juni 1941 samtidig med at de avviklet den mer provisoriske Åneby-leiren i Hakadal. Grini ble etter hvert utvidet med en mengde brakker i tillegg til den opprinnelige fengselsbygningen. Etter krigen ble anlegget omdøpt til Ilebu og brukt som interneringsleir for landssvikdømte. I dag Ila landsfengsel og sikringsanstalt.

Ivar Bølgen (t.h.) som deltager i friidrettsøvelse i midten av 1920 årene

Hva var en konsentrasjonsleir?

Konsentrasjonsleirer (i omtale etter krigen ofte forkortet til KZ-leirer) var fangeleirer som ble opprettet i Nazi-Tyskland fordi de vanlige fengslene ikke hadde kapasitet til å romme alle politiske motstandere i Det tredje riket. Den første konsentrasjonsleiren, Dachau i Bayern, ble opprettet allerede våren 1933. I konsentrasjonsleirene satt fanger som aldri fikk noen dom, men som ble holdt i forvaring på ubestemt tid, s.k. Schutzhaft. Det var organisasjonen SS 3) under ledelse av Heinrich Himmler, som drev konsentrasjonsleirene. Til å begynne med var leirene et interneringssted for tyskere som var politiske motstandere av det nazistiske regime, f. eks. kommunister, men etter krigsutbruddet i 1939 ble leirene etter hvert fylt av motstandsfolk fra alle de tysk-okkuperte områdene. I de fleste konsentrasjonsleirene ble fangene utnyttet som arbeidskraft for tyske industribedrifter som på den tiden hovedsakelig produserte for militære formål. Noen av leirene var rene utryddelsesleirer (vernichtungslager 4), særlig brukt mot jøder og fra høye tårn plassert på strategiske steder. For å bli kvitt alle de døde fangene, sigøynere som nazistene anså for å være mindreverdige raser. Et eksempel på en slik leir er Auschwitz i Polen. Felles for konsentrasjonsleirene var de elendige tilstandene når det gjaldt innkvartering, klær, mat og sanitære forhold. I tillegg til hardt, ofte meningsløst arbeid ble fangene til stadighet utsatt for brutal behandling fra SS-vaktenes side. Dette førte til at svært mange endte sine dager som fanger, enten av utmattelse og sult, fordi de ble mishandlet til døde eller rett og slett ble henrettet. Leirområdene var ofte avgrenset av høye gjerder med strømførende piggtråd, i tillegg til at væpnede SS-vaktposter døgnet rundt hadde full oversikt var det gjerne krematorier i konsentrasjonsleirene. Mange steder strakk ikke krematoriekapasiteten til, slik at likene ble stablet i hauger og etter hvert kastet i svære massegraver. De fleste konsentrasjonsleirene lå i Tyskland, men noen befant seg også i andre deler av sentral- og mellom-Europa, f. eks. i Polen. Natzweiler, som omtales i intervjuet med Ivar Bølgren, lå i det franske landskapet Alsace (tidl. tysk Elsass-lothringen).

3) Schutztaffel (livvakt eg. beskyttelsesstafett). Politi-/militær organisasjon i Nazi-Tyskland. Begynte relativt beskjedent som en livvakt for Føreren, Adolf Hitler, men utviklet seg under ledelse av Heinrich Himmler til en betydelig maktfaktor i Det tredje riket. SS var tuftet på et nazistisk ideologisk grunnlag og det ble også stilt rasemessige og fysiske krav til dem som fikk være med. Ved siden av driften av konsentrasjonsleirene og derved ansvaret for praktisk gjennomføring av jødeutryddelsen, hadde SS ansvaret for sikkerhetstjeneste (SD) og de satte opp militære avdelinger for frontinnsats, Waffen SS. Også i Norge ble det vervet mannskaper til slike avdelinger (Regiment Nordland). De politiske soldatene i SS må ikke forveksles med de ordinære tyske troppestyrkene, Wehrmacht.

4) Tilintetgjørelsesleir. Vanligvis brukt om konsentrasjonsleirene som inngikk i Hitler-regimes jødeutryddelsesprogram "die Endlösung".

Nordmenn i fangenskap

I Norge fantes ikke konsentrasjonsleirer, «bare» fangeleirer. Den mest kjente og beryktede ved siden av Grini var Falstad i Nord-Trøndelag. Det var i tillegg leirer med russiske og jugoslaviske krigsfanger (serberleirer) flere steder i landet, og disse leirene fortjener i mange tilfeller betegnelsen utryddelsesleirer. I følge oppslagsverket *Nordmenn i fangenskap 1940-1945*, satt i alt ca. 5.800 nordmenn i tyske konsentrasjonsleirer. I tillegg kom 1.300 offiserer/krigsfanger, 1.800 i fengsler/tukthus og 20 sivil internerte. Den leiren som hadde flest norske fanger var Sachsenhausen ved Berlin. Hele 2.700 nordmenn satt der. I de leirene som Ivar Bølgens var innom var det varierende antall norske fanger. Natzweiler hadde 500, Dachau 350, Gross-Rosen 30 og Neuengamme 110 nordmenn innenfor piggrådsgjerdene. Av disse var Natzweiler den verste. Der kom bare snaut halvparten av de norske fangene levende fra det. De norske jødene ble sendt til Auschwitz og bare 32 av 767 overlevde.

3) I tillegg kom alle de fangene som passerte Neuengamme på vei til Sverige våren 1945, til sammen ca. 3000.

Ivar Bølgens historie.

Sett mot denne dystre bakgrunnen og de tusenvis av tragiske fangeskjebner, er ikke Ivar Bølgens beretning enestående. Mange har sikkert gjennomgått verre lidelser enn ham. Vi ser likevel en hensikt i å presentere dette stoffet med en lokalhistorisk forankring. Ivar Bølgens hus, hvor han ble arrestert, finnes fortsatt. Minner om motstandskampen under okkupasjonen kan fremdeles letes fram i det nabolaget han var en del

Ivar Bølgen feirer 17. mai 1942 i Gjelleråsmarka med sin datter og hennes venner

Det er ikke meningen å skape helter, men det er viktig at historiens lys av og til rettes mot enkeltskjebner som i dette tilfellet, for å nyansere og detaljere en større helhet.

Tobakksagent Ivar Andreas Hansen-Bølgen (1901-1971) var idrettsleder i Høybråten Idrettsforening da Norge ble hærtatt av tyskerne 9. april 1940. Han meldte seg til innsats for de norske styrkene, men kom ikke i kamp. Avdelingen ble internert som krigsfanger på Høytorp ved Mysen, men ble sluppet fri etter ganske kort tid, og Ivar Bølgen kom hjem til familien, kona Margit og datteren Turid (4) i Stovnerveien 49 i Østre Aker. Det varte ikke lenge før Ivar Bølgen kom i gang med motstandsarbeid. Han organiserte og ledet en væpnet gruppe som i hovedsak besto av idrettskamerater. Dette var kimen til Milorg i det området som etterhvert kom til å omfatte Stovner, Grorud, Høybråten, Furuset og deler av Lørenskog, med betegnelsen 13131.

I begynnelsen av februar 1943 ble organisasjonen avslørt og Ivar Bølgen ble hardt såret og arrestert. Etter et nesten fem måneder langt opphold på Ullevål sykehus ble han sendt til Grini og plassert på Fallskjermen 6). Etter et drøyt år der ble han ført til Tyskland hvor han under store fysiske og psykiske påkjenninger ble holdt som NN-fange. I løpet av de siste ti månedene av krigen var han, som nevnt i innledningen, innom fem forskjellige konsentrasjonsleirer, den ene av dem besøkte han til og med to ganger. Forholdene i disse leirene var forferdelige og transportene, enten de foregikk med tog eller til fots, var aldeles umenneskelige. I tillegg til transporten fra Grini til Tyskland var Ivar Bølgen med på fire slike, hvor han daglig opplevde at fangekamerater bukket under av de fryktelige påkjenningene. I krigens absolutte slutfase ble han, sammen med andre norske og danske fanger, reddet ut av leiren Nuengamme av det svenske Røde Kors. Han kom til Sverige med en av grev Folke Bernadottes berømte hvite busser 8), svært medtatt - men i live!

Ved gjennomgangen av bakgrunnsstoff og referansemateriale til det som beskrives i intervjuet, ble det avdekket at Ivar Bølgen ikke er registrert som fange på Grini i det store oppslagsverket Nordmenn i fangenskap 1910 - 1945 som utkom i 1995. Der figurerer Møllergata 19 i stedet for Grini, Det heter: Bølgen, Ivar Hansen, tobakksagent, Oslo f. 03.01.-01. Arr. 05.02.-43, ovf. Møllergt. 19, ovf. Ullevål sykehus, ovf. Møllergt. 19, ovf. Natzweiler (f.nr. 20232), ovf. 04.09.-44 Dachau, ovf. Neuengamme, ovf. Gross Rosen, ovf. Dora, til freden.

I Norsk fangeleksikan Grinifangene, utgitt av Cappelens forlag i 1946, finnes derimot opplysninger om at tobakksagent Ivar Andreas Hansen-Bølgen, Østre Aker, født 3.1.1901 var fange nr. 8119 på Grini og at han kom dit 28.6.1943 etter opphold på Ullevål sykehus. Det oppgis også at han 21.1.1914 ble overført til NN*leir i Tyskland.

Selv om han ikke nevner det i intervjuet, har Ivar Bølgen høyst sannsynlig vært innom Møllergata 19 til forhør en eller flere ganger, antakelig i forbindelse med arrestasjonen og overføringen til Ullevål sykehus. Slike forhør i Gestapos regi var ofte grusomme, og i den tilstand Ivar Bølgen var, kan han muligens ha fortrenget disse opplevelsene senere.

Ivar Bølgen forteller at han klarte å ta en pille. På spørsmål fra intervjueren svarer han: «Det var en giftpille, «ja», og forklarer at han fikk i seg pillen ved hjelp av blod fra tøyse sitt. Slik han ordlegger seg i intervjuet, må det dreie seg om en ordinær pille som skal svelges, og ikke om det man vanligvis forbinder med en giftpille eller dødspille, en gelatinkapsel som f.eks. inneholder cyanid (blåsyre), og som forårsaker umiddelbar død hvis man biter den i stykker. Vi vet ikke hva slags gift det kan ha vært i pillen som Ivar Bølgen hadde, men den har åpenbart ikke hatt den tilsiktede virkning. Kanskje har han, i sin sterkt svekkede tilstand, ikke klart å fortære pillen?

6) Fallskjermen var en spesiell celle, eller sal på Grini, hvor de dødsdømte ble plassert. NN = Nacht und Nebel og Tåke. Brukt som betegnelse på en kategori fanger, etter en spesiell forordning, Nacht-und-Nebel Erlass fra 7.12.1941.

7) NN-fanger skulle isoleres fra omverdenen og som betegnelsen antyder, forsvinne i natt og tåke. Nazistenes hensikt var å la dem gå til grunne ved å gi dem lite mat, dårlig behandling og hardt arbeid. De fleste norske NN-fangene ble sendt til Natzweiler og Gross-Rosen. Kvinnelige NN-fanger havnet som regel i Ravensbrück.

8) De hvite bussene betegner en storstilt redningsaksjon satt i verk av Svenska Röda Korset våren 1945. Etter et initiativ tatt av en norsk diplomat i Stockholm, minister Niels Christian Ditleff, hadde det lyktes grev Folke Rernadotte å inngå en avtale med Reichsführer SS, Heinrich Himmler, om å evakuere danske og norske fanger fra konsentrasjonsleirer som lå i krigssonen i Tyskland til en samleleir nær grensen mot Danmark. Betingelsene var bl.a. at transporten skulle foregå ved hjelp av svenskenes egne sørerøyer og deres eget personell. Som oppsamlingsleir ble Neuengamme ved Hamburg utpekt. Sv-enskene malt på rekordfart en rekke militære busser hvite, og utstyrte dem med store iøynefallende røde kors og svenske flagg som vern mot flyangrep. Frivillige svenske sjåfører og helsepersonell reiste med de hvite bussene på kryss og tvers i Tyskland og reddet på denne måten mange svært forkomne skandinaviske konsentrasjonsleirfanger. I april 1945 gikk tyskerne med på at fangene som var oppsamlet i Neuengamme kunne transporteres ut av Tyskland. Med god hjelp fra det danske Røde Kors og det spesielt oppsatte «Jyllandkorpset» ble fangene raskt overført til Danmark, og for de fleste nordmennenes vedkommende videre til Sverige, hvor det var etablert en mottaksstasjon i Ramlösa Brunn ved Helsingborg.

Et intervju

Programlederen introduserer Ivar Bølgen med disse ord:

«Vi står rundt mikrofonen i Radiotjånsts studioer i Stockholm og har nettopp truffet en av «Tysklandsfarerne» våre; Ivar Bølgen, fra Høybråten.

Han har vært så elskverdig å ville fortelle oss litt om hva som hendte ham den gangen han drev illegalt arbeide i Norge, og hvordan det til slutt røk i stykker».

Motstandsbevegelsen bygges opp

Ivar Bølgen forteller

Allerede i 1940, etter at jeg som krigsfange kom hjem fra oppholdet ute på Mysen, kom jeg i kontakt med en del ungdommer som gjerne ville bort i et eller annet. Vi startet ganske smått og pent ved å samle en del gutter. Vi la oss i trening, forsøkte å skaffe oss våpen. Det var vanskelig. Det viste seg også at det var vanskelig å komme i kontakt med noen større organisasjoner. Vi fikk etter noen måneders forløp en kontakt, men den røk temmelig fort i stykker for oss. Vi ga imidlertid ikke opp, vi søkte i øst og i vest, for vi visste at organisasjoner, det fantes det. Men det var vanskelig å finne frem til den rette kilden. Omsider lyktes det, og da fikk vi også litt mere vind i seilene.

Vi fikk ganske snart instruksjoner om hvordan vi skulle forholde oss, og hvordan vi skulle bygge det mer organisasjonsmessig opp. Kilden over hadde jeg selvfølgelig ikke noe kjennskap til. Det var nå en gang bygget opp slik at den som lå over kjente vi ikke. Organisasjonen var bygget opp slik at det gjaldt å dekke den eller de overordnede og mest mulig å holde dekket også de som var underordnet.

Vi hadde imidlertid fått retningslinjer, og gikk sterkt inn for oppgaven. Vi begynte med, i min krets, ca. tyve mann og inndelte dette i to timannslag. Guttene arbeidet da med en troppsleder på hvert timannslag. Etter hvert fikk guttene den rette innsikt og ble mer og mer ivrige etter hvert som vi fikk formen igjen og troen på det hele. Vi så at det gikk godt.

- Når var det der omtrent?

Det var allerede i august/september måned i 1940. vi kom i gang, ennå en gang røk det i stykker for oss. Vi mistet kontakten igjen, men vi hadde allerede da flere smuttveier og fant raskere fram til å få den rette kontakten igjen.

- Men det ble vel ikke noe sving på det store hjulet før det gikk et år eller to?

Nei, det tok en tid for å få det hele i gang, men når det først kom, så kom det fort, for vi hadde grunnstammen i de to første lagene. De satt allerede da inne med hvordan de skulle forholde seg i oppbyggingen av lagene sine. Vi hadde vært med på å bygge opp de første lagene og kjente til hele det apparatet. Disse guttene satte vi i sving igjen med å danne hver sine timannslag. Så inntil den dagen da jeg røk over ende, regner jeg med at jeg hadde ca. 400 mann under meg i mitt distrikt, som omfattet Høybråten, Grorud, Furuset og ned til et stykke av Økern. Hele det øvre Østre Aker lå innunder min krets. Jeg hadde også samtidig hatt til oppgave å få kontakten i orden med Lørenskog og Strømmen. Dette måtte jeg overlate til andre da apparatet var for stort for meg som det var.

Dette apparatet bygget vi stadig ut etter de retningslinjer vi hadde fått. Alt fungerte meget godt. Det eneste vi manglet, var instruksjonsvåpen. Det hadde vi ikke. Men utpå høsten i 1942 fikk vi kontakt med engelske fallskjermhoppere og et par mann av oss, bl. a. jeg, ble dirigert opp til en hytte hvor det foregikk et kurs som strakte seg over 14 dager. Der ble jeg satt inn i våpenteknikken og de nye, moderne engelske våpnene. Vi gjennomgikk Tommyguns, Stenguns og de forskjellige pistoler temmelig grundig der oppe. En del jiu-jitsu hadde vi også, og den tiden vi var der oppe manglet det aldri spennende timer og dager. De engelske instruktørene vi hadde, var forresten norske, men hadde blitt utdannet i England, de forsto til stadighet å skape liv og spenning, det manglet vi aldri. Spenningen var til stadighet på høydepunkter.

Guttene likte spenningen og var aldri redde for å ta et nappetak. Jeg kan bl.a. huske en kveld. Det var snøfokk og temmelig sølete. Hytta vi var i, lå øverst i Lommedalen, et stykke innenfor Guriby. Så fikk vi melding fra Oslo, om at et par karer var tatt. En av våre gutter hadde to karer liggende på en hytte helt over ved Ringerike, og disse gjaldt det å få gitt underretning. Det var sent på kvelden da vi fikk beskjeden, jeg antar at klokken kunne være 23.00 eller 23.30. Det var bekende mørkt. Det var senhøstes, men like fullt, gutten kastet på seg sine klær i en bråvending og strøk på skauen. Han strøk over til Ringerike, fikk gitt sine karer der oppe beskjed og var tilbake og stilte på morgenoppstillingen, frisk som en fisk, og deltok videre i det daglige arbeidet som var våpeninstruksjon, turning, jiu-jitsu....

- Hva er jiu-jitsu?

Ja, vi lærte alle de ulovlige knep som kunne brukes for å uskadeliggjøre eller ta livet av en fiende. Det gjaldt å kunne alt mulig fordi i nærkamp, og gerilja, som disse styrkene egentlig var innstilt på, gjaldt det alltid å kunne kneble sin mann, hvordan du på best mulig måte skulle komme inn på en mann bakfra, slå ham i hjel lydløst, stikke ham ned eller i det hele tatt, få uskadeliggjort ham på lettest mulig måte, uten at det skulle gi noen lyd som ville varsle omgivelsene.

Etter at vi hadde holdt på med våpenkursene der oppe og fått den utdannelsen som trengtes, var det å gå tilbake til arbeidet i de forskjellige distrikter. Guttene var inndelt slik at ingen av de som var der kjente hverandre, for etter hvert som vi ankom møtestedet, fikk vi bare utlevert et nummer. Nummeret mitt var f. eks. 1. Jeg var nummer 1. Andre 2,3,4,5 og så videre. Det var forbudt å bruke navn. Vi bare tiltalte hverandre med nummer, selv om vi tilfeldigvis kjente hverandre. På denne måten skulle vi kunne gardere oss. I tilfelle en røk, ville han ikke kunne fortelle hvem den neste var. Han kjente bare nummeret og kunne gi signalement.

Opprulling og arrestasjon

- Men hvordan gikk det til da dette røk - til slutt?

Dette gikk bra inntil den 5. februar i 1943. Da var styggedommen ute! Jeg hadde allerede på kvelden fått en mistanke om at et eller annet var i gjerde, men jeg skjønnte ikke hvor egentlig det bar hen. Jeg hadde fått melding om at en av våre gutter var tatt mellom jul og nytt år, men han hadde fått gitt beskjed om at det ikke var noen fare med apparatet for øvrig. Alt skulle være intakt hadde vi nettopp fått beskjed om. Dagen i forveien fikk vi et lite tips om at alt nok ikke var som det skulle være, men jeg tok det i grunnen ikke så høytidelig, jeg valgte å se på det til neste dag. Jeg gikk og la meg som vanlig om kvelden, men i grålysningen om morgenen våknet jeg til et voldsomt rabalder, skjønner du. Det var omtrent som om hele huset skulle rives ned. Jeg for opp, helt i ørska. Jeg hadde vært nokså lenge oppe om kvelden. Jeg hadde hatt litt å pusle med. Kona våknet også naturligvis, og en liten jentunge jeg hadde da, 6 år som hun var den gangen, våknet også. Kona strøk før meg ut på dør og kom heseblesende tilbake. Jeg skjønnte allerede på farten hva som var i gjerde - det ante meg: Nå er hundre og ett ute! Jeg føyk opp, fikk på meg et par benklær mens jeg tenkte: Nå har du bare en utvei, og den får du bruke! Jeg hoppet opp i vinduet, kikket ut. Jo, ganske riktig; på nedsiden av huset, der sto det en gestapist med en maskinpistol, og på det andre hushjørnet sto det

også en «Pist» med et lignende apparat. Så, hva skulle jeg nå gjøre? Det var ikke tid til å tenke, men pussig nok, i slike tilfeller tenker man lynhurtig!

På nedsiden av huset hvor den ene gestapisten sto, var det en temmelig bratt fjellskråning, og da regnet jeg med at skulle han opp der, gikk han på nesa. For jeg visste at under var det speilblank is og det hadde falt litt nysnø om natta. Jeg valgte å ta sjansen på ham så fort den andre gikk. Jeg sto klar i vinduet og tok blendingsgardinen ned bak meg så jeg sto mørkt til. Det var ikke så svært høyt å hoppe, men fjellet utenfor var temmelig knudrete og leit.

Om høsten hadde jeg kjøpt et karosseri som jeg skulle bygge om til lekestue til jentungen. Det sto et stykke ute på fjellet. Så tenkte jeg; du må i le av den ellers ser den røveren der nede skyggen min, og da smeller det. Det skal du ikke ha noe av. Du skal over gjerdet først. Jeg tok riktig kraftsats og spratt til det jeg orket, holdt i lufta øye med karen der nede og så til min store glede at; vips, han gikk på nesa, seilte rundt og lå på ryggen og sprellet. Det gikk som jeg hadde helt. Jeg gikk på nesa, reiste meg opp igjen, men gikk pladask på ryggen. Det hadde jeg ikke regnet med! Tenkt, så tørnet jeg rundt og opp igjen!

Stovnerveien 49 på 1930-tallet. Det var vinduet

nederst til høyre Ivar Bølgen prøvde å rømme ut gjennom

På nesa nok en gang. Den siste gangen jeg kom på beina, kjente jeg at det knaste forferdelig vondt i den venstre ankelen, og var da klar over at her var det noe i stykker. Jeg forsøkte å sette benet under meg, men det viste seg at den venstre ankelen var knekt. Så var det ikke mer å gjøre. I tillegg hadde jeg uheldigvis revet med meg blendingsgardinen idet jeg hoppet ut og hadde hele lyshavet på meg, og «Pisten» på nedsiden var kommet i skuddstilling igjen. Han kom feiende rundt hushjørnet og så temmelig morderisk ut. Jeg visste at jentungen sto på innsida, og at hun kanskje så at jeg lå på bakken. Så tenkte jeg i farten at; ikke noe skyting her. Du får gi deg. Det var ingen vei forbi. Jeg la meg rett på magen i sneen, strakte armene temmelig godt ut og lå flat. Jeg hadde gitt meg. Men «Pisten» kom nærmere og nærmere, frådende sint. Jeg vendte meg om, halvveis på siden, fulgte ham med øynene, og idet han var kloss over meg så stilte han seg med begge bena på hver side av meg, maskinpistolen rett på og så: Pang! Så fikk jeg den på kjøpet. Det stakk litt i ryggen. Jeg kjente det smalt i fjellet under meg og kastet meg over på ryggen. Jeg tenkte; nå er du ferdig! Men, pussig nok, det holdt. Jeg måtte bare ligge stille der i sneen. Jeg fikk ikke lov til å bevege meg. Blodet piplet og rant. Inne sto jentungen i sengen og nigråt. Kona kom også inn og rundt seg hadde hun to «Pister» med hver sin pistol. Kona var temmelig kald og rolig - beundringsverdig rolig. Hun gikk bort til vinduet og ropte ut til meg, men den «Pisten» som var ute tålte ikke det og prøvde å skyte henne også.

-Du får være så snill å gå vekk, Margit, sa jeg, for han der er ikke til å stole på. Med meg er det bare bra.

-Ja, men du må fryse, sa hun.

-Nei, sa jeg, det er ikke så kaldt. Det er varmt nok her som det er. Men hun gikk allikevel og hentet en strikkejakke som hun kastet ut til meg. Da var «Pisten»9) temmelig aggressiv igjen, men det gikk bra. Han

var mer elskverdig idet han hjalp til å sparke den innunder hodet på meg. Det er ikke akkurat noe behagelig å ligge med en isbre under hodet.

Der fikk jeg ligge, enten det var ti minutter eller en 1/2 time, det er ikke så godt å si. Tiden er litt vanskelig å beregne i slike tilfeller. Men etter at jeg hadde ligget der en tid, og de øvrige krabatene hadde foretatt en ransaking i huset, ble jeg dratt avgårde - ble båret på en fluktstol som de var i kjelleren og hentet, og båret ned i bilen. Mens jeg satt der nede, så jeg at de dro ut hele familien. Det var kona, jentungen og en svoger som jeg hadde hatt boende hos meg i temmelig lang tid, og familien i 2. etasje og familien i et lite hus ved siden av. Alle sammen sto oppstilt ute på gårdsplassen.

Med meg begynte det å bli temmelig dårlig. Blodet sildra og rant og jeg skjønnte det at; det er ikke så lenge du greier dette her. Og skal de nå til med noe hokus pokus på veien med deg nedover, så er du for svak. Du greier ingenting.

9)Pist: Slanguttrykk for gestapist

Giftpillen

Som de fleste andre gutta på den tiden, gikk også jeg alltid med noen små piller på meg. Jeg tenkte at det var best å sette litt fortgang i det. Så tok jeg en for sikkerhets skyld.

- Var det en giftpille?

Det var en giftpille, ja. Det var litt vondt å få den ned. Jeg hadde blitt tørr i munnen av å ligge på sneen. Og litt slapp var jeg også blitt p.g.a. av alt blodtapet. Men til gjengjeld hadde jeg blod nok i tøyet, så jeg tok litt i handa og skyllet pillen ned med. Jeg benyttet samtidig anledningen til å male meg riktig godt i ansiktet; strøk ansiktet riktig godt inn med blod. Jeg tenkte det var viktig å se krigsdyktig ut en stund ennå for det var ikke godt å vite hvordan dette gikk. Det gjaldt å simulere så godt jeg kunne for ikke å bukke under for tidlig, for det gikk som jeg hadde ventet. De snudde bilene og for nedover mot Oslo, de skulle ned på Tonsenhjemmet først. De begynte med en gang med pressforhør. Nå var jeg ille medtatt, og etter hvert som spørsmålene ble for nærgående så var det bare å simulere et lite besvimelsesanfall, så gikk det. Jeg fikk et lite klaps i nakken som måtte til for å våkne til live igjen, og så klemte de på igjen og så var det å lage et nytt anfall.

Jeg fikk en førsteforbinding på Aker sykehus, og siden ble jeg flyttet over til Ullevål. Der kom jeg til bevissthet et par dager senere. De hadde bare slengt meg ganske rolig inn. Ikke et menneske på Ullevål visste hvem jeg var. Alle papirene hadde de tatt fra meg, og ikke oppgitt hvem jeg var. Så ingen på hele sykehuset ante hvem jeg var før jeg kom til bevissthet. Men det å komme dit, det var et funn, for det var hjelpsomhet å få på alle kanter, så jeg fikk gitt beskjeder ut - de som var nødvendige. Den tiden jeg lå på

Ullevål, hadde jeg det i grunnen temmelig godt. Jeg lå på Ullevål fra 5. eller 6. februar til 26. juni. Da ble jeg overført til Grini.

De hadde imidlertid vært hjemme for å arrestere meg nok et par ganger i den tiden, for det kom et par andre saker opp i samme distriktet; en avissak 10) og en radiosak 11), og begge ganger var de også hjemom for å hente meg. Men de hadde ikke såpass greie på papirene sine at de visste hvor jeg var, men fikk grei beskjed av kona hvor jeg befant meg.

10) Knyttet til de illegale avisene, som det var forbundet med straffeansvar både å lese og framstille. Dagsavisene som eksisterte før okkupasjonen ble underlagt sensur og flere av dem ble stoppet. Andre fikk nazistiske redaktører og holdt det gående under hele krigen med et stoffutvalg som tilfredsstilte NS-myndighetene og tyskerne. Folk flest var nok mer opptatt av å få nyheter fra den allierte siden enn å lese ensidig rosende omtaler av de seierrike tyske styrker eller om NS-styrets fortreffelighet. Det ble produsert illegale aviser så tidlig som sommeren 1940, og antallet og opplagene økte gradvis. Etter at radioapparatene ble beslaglagt sensommeren 1941, kom en kraftig økning av antallet illegale aviser for å spre innholdet i BBCs nyhetssendinger. Typiske avisnavn fra denne tiden er «Radio Nytt», «London-Nytt» og «Whispering Times». Til sammen ble det produsert ca.300 illegale aviser og mer enn 12.000 kvinner og menn deltok i produksjon og distribusjon. 12. oktober 1942 utstedte den tyske rikskommisæren i Norge, Josef Terboven, en forordning hvor det bl.a. ble truet med dødsstraff for å lytte på annet enn tysk-kontrollert radio og for å lese illegale aviser. Mellom 3.000 og 4.000 mennesker ble arrestert, av disse ble 62 henrettet og 150 døde i fangenskap, for å ha drevet med illegale aviser. I Groruddalen historielags Årbok 1993 finnes artikkelen *Flukten fra Gestapo om en dramatisk hendelse i tilknytning til virksomheten rundt den illegale avisen «Radio Nytt»*.

11) Knyttet til forbudet mot å ha radio. For å gjøre slutt på BBCs innflytelse i norsk opinion, bestemte okkupasjonsmyndighetene at radioapparatene i landet skulle inndras. Denne aksjonen som var enestående for Norge, ble satt i verk sensommeren 1941, og etter dette var det straffbart for andre enn tyskere og NS-medlemmer å ha eller lytte på radio. I alt ble 538.000 radiomottakere samlet inn, men det fantes noen som beholdt et apparat i skjul. Det fortelles om stor oppfinnsomhet når det gjelder valg av gjemmesteder for radiomottakere. De illegale avisenes hovedoppgave ble å lytte på de norske sendinger fra BBC og bringe innholdet videre til leserne. Se forøvrig opplysningene under «avissak».

Grinifange

Rundt 26. juni ble jeg overført fra Ullevål til Grini. På Grini ble jeg plassert oppe på det vi kalte for Fallskjermen, den øverste cellen helt oppe under taket. Det var, syntes jeg en mørk og dyster celle. Etter å ha vært i Ullevåls lyse, vennlige lokaler, virket det dystert på meg. Innenfor sto det en del skjeggete karer oppstilt i stram giv akt og med et bistert utseende. Jeg ble ledsaget opp av den berømte Kuntze 12). Men han gikk straks og guttene tødde øyeblikkelig opp. Det var velkomsthilsener, og det viste seg at jeg hadde gamle, gode kamerater og venner å finne der. Det utviklet seg et hjertelig og godt forhold mellom oss alle sammen. Det er vanlig i cellelivet bortover at man finner inn til hverandre.

Livet ruslet og gikk på forskjellig vis på Fallskjermen. Vi hadde allerede da jeg kom dit opp et par karer som var dødsdømte, mange andre gikk og ventet på dom. I den tiden jeg var på Fallskjermen - ett år omtrent - vil jeg anta at det ble hentet ut folk og skutt, som da hadde fått sine dommer, ca. 50 mann. Jeg kan ikke presis i øyeblikket huske de enkelte, men omkring 50 mann i det hele.

For meg i dag, når jeg sitter her etter at jeg har vært i Tyskland og kommet tilbake fra det hele og tenker på disse kameratene fra den tiden. Det er så hjertelig godt å vite at en har hatt slike kamerater som tok dommene sine med den sinnsbeherskelse og ro som disse guttene gjorde. Kalde og rolige. Enkelte kunne nok, før de hadde vært oppe til doms, når de ventet seg dødsdom, være litt urolige, kanskje enkelte på grensen til det ubehagelige av og til, men etter at de hadde fått dødsdommene sine så var det liksom skallet av. Kalde og rolige og hyggelige. De var med i den daglige sangen. Vi hadde dannet et lite mannskor, alt illegalt, selvfølgelig, og fordrev tiden på best mulige måte. Vi holdt humøret oppe hos hverandre. De karene som hadde dødsdom, var som regel de flinkeste til å holde motet og humøret oppe hos oss andre også. Aldri nervøse trekninger eller noen ting å se hos disse guttene. De visste de kunne vente å bli hentet på dør hver dag. Men de visste aldri nøyaktig når de skulle hentes for å skytes. Et par tre stykker av oss fikk som regel beskjed på forhånd når disse tingene var i gjerde, for vi fikk melding utenfra leiren. Apparatet vårt der oppe var godt. Vi hadde alltid underretningene i orden. Men de skjønnte når det var noe i gjerde, disse karene. Og de kom og sa ifra til oss; dere kan bare si ifra. Vi vet at i kveld smeller det. Ja, vi måtte medgi at det var et faktum og ba da gutten å gjøre i stand en siste hilsen til de kjære han hadde. Dette ble alltid gjort. Som oftest hadde guttene de sakene liggende klare. Å se disse guttene når dødspelotongene kom opp for å hente dem, hvordan de rolig sto opp av sengene sine etter at SD13) hadde kommet larmende inn, og hadde tatt oppstilling med maskinpistoler og pistoler i alle hjørner, de virket som regel svært nervøse. Guttene kalde og rolige. Stille og rolig opp av sengene, kledde på seg, tok ned sivilsakene sine, fikk alltid med alt, oppstilling, et vennlig adjø og takk for alt, gutter - hils hjem! Rake i ryggen gikk de på dør og ut.

Nede sto dødsbilene og ventet. Vi kjente den duren. De ble ført ned i bilene, lenket sammen to og to, ofte barbente ut i vinterkulda, opp i en iskald bil og avgårde gikk det. Det var harde og tunge tider hver gang dette hendte. Der sto vi mange kraftige, friske karer. Ingenting kunne vi gjøre! Sto der tafatte. Lysten var der, men hva skulle vi gjøre? Gjorde vi noe, så ville vi bli feid ned alle sammen, og ikke bare vi - kanskje en god del av leiren. Det brøt i hver nerve. Det brøt i alle guttene. Vi så hvordan de sto der og sitret etter noe å ta i. Kunne gjøre noe. Men ingenting kunne vi få gjort. Vi måtte tie og tåle. Av og til sto vi og hang i vinduet, så bilene kjøre ut porten, fulgte dem med øynene så langt vi kunne og sendte dem i tankene et siste farvel og takk for alt, gutter.

12) *Ss-Scharführer Walter Kuntze, fangevotler på Grini*

SD-sicherheitsdienst, kfr. fotnote 3

Tysklandsfange

Omkring 19. juni i 1944 ble jeg tatt ut fra Fallskjermen og ført ned i 3. etasje i en enecelle, en mørkecelle. Jeg hadde vært hos legen, og skjønnte at jeg var blitt godtatt for en Tysklandstur, men tok det ganske lett. Jeg regnet det som en lettelse, jeg hadde regnet med å gå vest jeg som mange av mine andre kamerater tidligere hadde gjort, og tok det som en lettelse og befrielse da jeg ble kjørt ned i 3. etasje og satt inn på en celle der. Det viste seg å være den eneste mørkecella på Grini, og der fikk jeg lov til å sitte i nesten tre uker, nærmest ved en feiltakelse, for transporten ble utsatt og jeg måtte fortsette å sitte der.

Den 1. juli ble vi kjørt ned på Festningen og samlet sammen med en del av fangene fra nr. 19, i alt noen og femti mann. Vi satt der natta over og dagen etter kjørte de avgårde med guttene som var kommet fra nr. 19. En stund etter kom de og hentet oss. Ferden gikk ut av Akershus og oppover i byen. Dette var litt mistenkelig. Vi skulle ombord i båt og sydover. Men ferden gikk tvers gjennom byen, og vi havnet på Majorstuen, oppover Sørkedalsveien og tilbake til Grini.

Jeg gikk og ruslet i leiren i tre uker, inntil en mandags morgen. Da ble det opprop, og da bar det avgårde for alvor. Vi møtte igjen de samme, gamle ansiktene fra nr. 19 som vi hadde sett for tre uker siden, og det bar om bord i dampskipet «Tonga» som om ettermiddagen gikk sydover med oss. Vi var 52 mann i følge. Vi fikk lov å være på dekk nedover og fikk lov til å se Norge forsvinne, men ellers måtte vi være under dekk. Båten var en tidligere lastebåt. Den var ombygget til transport av tropper og hester. I det dekket vi ble kjørt ned på, et 3. dekk nærmest, fløt det litt over av hestelort og fine saker, sånn. Men det tok vi med godt humør. Alle guttene var i strålende humør, været var fint og vi hadde fått lov til å være oppe litt, se litt av landet vårt forsvinne. Vi var i god stemning alle sammen. Ut på natta ble vi også dratt opp og fikk lov å se lyshavet fra en eller annen svensk by skinne inne på stranda. Det var en opplevelse å se. Vi kom fra mørke celler, mørklagte byer. I det hele tatt et trist land under tysk overvåking og fikk se en by som lå badet i lysreklamer og et lyshav så det skinte langt utover. Det var liksom det siste farvel til sivilisasjonen.

Etter to dagers reise havnet vi i Stettin. Vi korn dit ved nattetider. Vi ble ført fra borde og ferden gikk opp i et av byens fengsler. Der ble vi stuert ned i en kullkjeller. Den var ikke stor, men den ga da så vidt plass til oss 52. Litt skitne og medtatte klær hadde vi fra før etter hesteskiten og lorten om bord i båten, så litt kullstøv til spilte ingen rolle for oss. Guttene var fremdeles i god stemning. Vi fikk, mens vi satt i kjelleren der, utlevert to brød. De var påsmurt og innpakket pent og dette så lovende ut, to hele brød - det hadde vi ikke sett på aldri så lang tid, vet du. Men enkelte av gutta var sultne og begynte straks å forsyne seg av maten, men det måtte de nok stoppe med, for vi fikk beskjed om at det var provianten for de neste seks døgn. Det var bare å pakke brød skalkene inn igjen og sitte til det lysnet av dag, da ble vi hentet ut og ført ned på stasjonen hvor vi ble lesset inn i en jernbanevogn. En tredjeklasses vogn. Vi fikk sitteplasser, merkelig nok, alle sammen, og hadde i grunnen en behagelig reise. Vi reiste gje nom forholdsvis fredelige og rolige landskaper, kunne ikke merke noen ting til krigens herjinger. Litt av det hadde vi sett i Stettin. Der gikk vi forbi en del bombede hus. Vi syntes dette var nokså ille, men «pisten» fortalte oss at dette her var ingenting, dere skulle sett sentrum. Det var akkurat som om de syntes det var hyggelig å kunne fortelle at engelskmenn, russere og amerikanere hadde rasert hele sentrum av byen. Det var helt borte. Det var enkelte av dem som med stolthet fortalte det. Og det viste seg i grunnen at de «Pistene» vi hadde fått var greie karer.

Det var bønder, alle sammen, jordbrukere. Trauste, kjekke typer. Vi hadde i grunnen en hyggelig reise sammen med de karene nedover. Vi fikk lov til å oppføre oss omtrent akkurat som vi ville i vognen. Vi kunne få lov til å synge, og spise når vi fant det for godt, i det hele tatt finne på det vi ville for å forkorte tiden. Det hadde de ikke noe imot. Selv satt de der og hang på sine geværer, tre mann i hver ende av vognen, og turen gikk fredelig og rolig til å begynne med. Vi merket, som sagt, svært lite av krigen nedover. Turen gikk gjennom bølgende hveteakre, små landsbyer. Det var så underlig rart å se småbarn igjen etter lang tids innesperring. De gikk der bortover på stasjonen. Det var et ganske alminnelig tog vi reiste med, nærmest sjaltet inn på det ene lokaltoget etter det andre. Stadig skiftet.

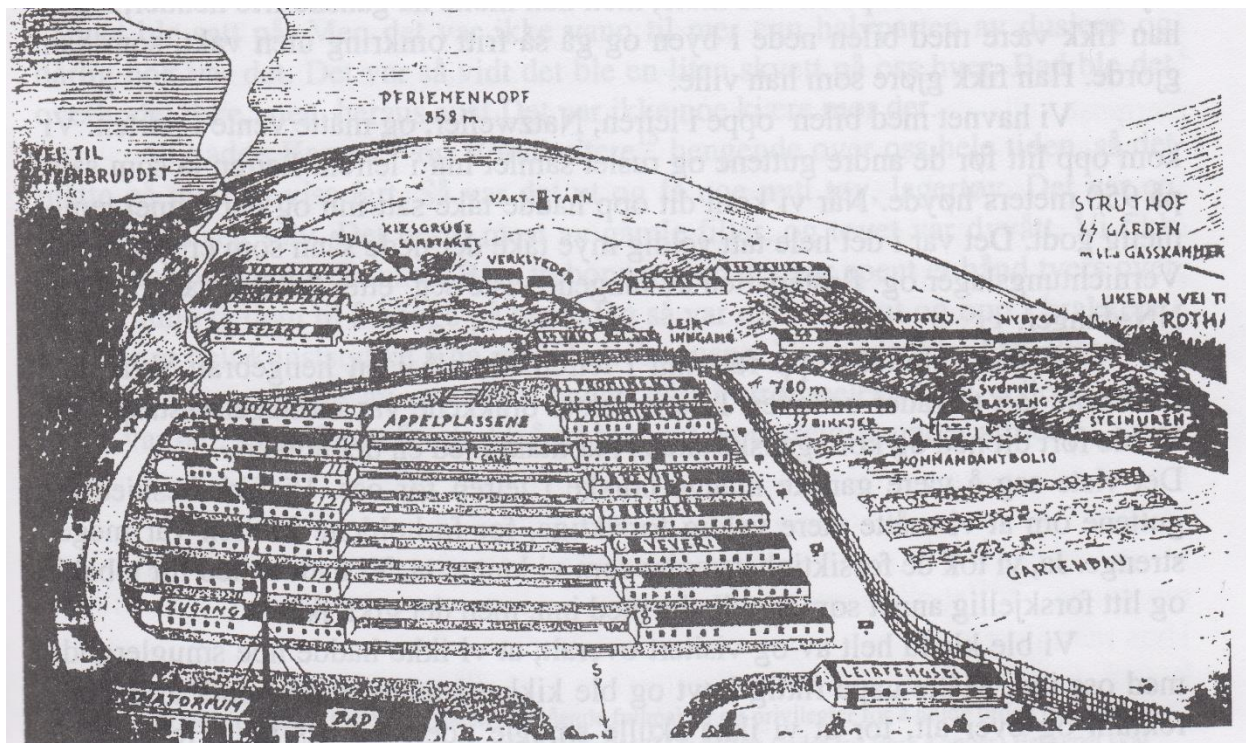
Vi hadde ingen særlige opplevelser før vi kom til Halle. Da fikk vi liksom den første smaken av den virkelige krig. For mens vi holdt på med å skifte på stasjonen ble vi koplet ut og skulle inn på et annet tog. Den vognen vi hadde ble stående alene ute på jernbanestasjonen. Mens vi sto der ute, gikk det flyalarm. Full alarm gikk over byen. Vi så hvordan folk ute løp til sine bombekjellere alle sammen. Alle forsvant. «Pistene» og vi, kameratene, vi måtte sitte der. Men vi var spent på å se hvordan et flyangrep tok seg ut også, så det var ingen sure miner å se, langt ifra. Da de første flyene begynte å komme og alle skulle titte. Gutta ble i riktig godt humør. Der kom jo kameratene våre. Vi stemte i å synge. Vi hadde humøret i orden, alle sammen og jo mere det smalt, desto mer steg humøret - inntil vi plutselig hørte et forferdelig hvin. Det nærmet seg med uhyggelig fart. Det føltes som om det gikk rett på oss. Men det gjorde det riktig nok ikke. Antagelig var det en luftverngranat som gikk ned og tok en brakke like bak vogna vi satt i. Den eksploderte i brakken som tok fyr. Vinduene sprang ut, men ingenting hendte oss. Det ble litt stillere i vogna etter den smellen. Og ærlig talt så tror jeg vi var nokså fornøyd da det hele tok slutt.

- Hvor lenge sto dere der på stasjonen?

Jeg kan ikke huske det så godt, for disse forskjellige stoppene vi hadde nedover, de strakte seg over 1/2 time og opptil flere timer. Men det gikk videre og etter hvert som vi kom vestover, sydvestover, så vi mer og mer til hvordan krigen hadde herjet. Vi kunne på avstand se byene ligge der. Vi ble som regel holdt i utkanten av byene. Det er visst ganske vanlig i Tyskland at hovedlinjene ligger sånn i utkanten. Tilsynelatende så byene like fine og feiende ut, men etter hvert som vi kom innpå dem forandret de straks karakter. Kratre, bombekratre langs med jernbanelinjen, stillverks hus som var bombet vekk, fabrikkbygninger som var en grushaug, forvridde jernbjelker, sotete og avsvidde, og husene bortover, ja, de sto, men ved nærmere ettersyn etter hvert som vi kom inn på dem så var det bare ruiner. Takene var borte, alt som overhodet kunne brenne, det var vekk. Det var bare tomme skjeletter, sprukne på kryss og tvers. Hus etter hus, kvartal etter kvartal, så langt øyet kunne nå. Sønderskutte hus, bombet i filler, smått og stort, ruinhaug på ruinhaug, grushaug etter grushaug. Sånn fortsatte hele ferden nedover til Strasbourg og over Rhinen til vi kom inn i Alsace i Frankrike. Vi havnet omsider oppe i et lite, vakkert dalføre. Det minnet litt om norske dalfører. Men ikke på samme måten. Alle fjellene der nede var nærmest som sukkertopper, rødbrune kiler som stakk opp over alt.

Vi kom til endepunktet og ble avlevert til nye vaktsoldater. Ganske unge gutter, forresten. De fleste av dem var neppe over 17 år. De hadde riktig nok en eldre leder. Vi ble avlevert på en stasjon som het Rotar. Vi skulle opp til en leir som lå på toppen av et av disse fjellene, disse sukkertoppene. Leiren het Natzweiler og lå i 950 m høyde. Vi merket straks at vi hadde en god del av sivilbefolkningen på vår side. En del av oss som ikke var riktig gode til bens og blant annet blitt syke, skulle få lov til å kjøre oppover. Jeg hadde den ødelagte ankelen å skylde på, så jeg fikk lov til å kjøre. Sivilbefolkningen viste oss straks sitt gode lynne. Det var en eldre kone borte og snakket til en av «Pistene». Hun hadde et brød stukket under skjørtet som hun ville stikke til oss, men det gikk ikke. En annen ung mann overtok brødet og la det på bagasjebrettet bak på

sykkelen sin, ruslet forbi og vippet det av, og kjapt var det naturligvis en av oss som knep brødet og fikk det med oss. Vi merket i det hele tatt ganske godt at vi hadde sympati.

Tegning av NN-leiren Natzweiler i Alsace. Tegnet av fange nr. 5264 Rudolf Næss.

Illustrasjon hentet fra Ottosen: Nordmenn i fangenskap 1940–1945

Da bilen kom som skulle hente oss, var det med en sivilkledd kar. Han hadde et svært, gult kryss på ryggen på en pen stripe grå dress og på buksen hadde han en lang bred gul stripe på hvert av buksebenene. Vi spurte ham hva det betydde, etter han sammen med oss var stuert inn i bilen, men han ville ikke gi oss noe svar. Han var litt tilbakeholden. Vi var ikke klar over at mannen var fange. Vi skjønnte at han var det på en viss måte, men han måtte ha ganske frie hender, siden han fikk være med bilen nede i byen og gå så fritt omkring uten vakt, som han gjorde. Han fikk gjøre som han ville.

Vi havnet med bilen oppe i leiren, Natzweiler, og måtte vente i porten. Vi kom opp litt før de andre guttene og ruslet samlet inn i leiren. Leiren lå som sagt på 950 meters høyde. Når vi kom dit opp hadde tåke satt inn og det regnet temmelig godt. Det var i det hele tatt veldig mye tåke der nede sånn som er typisk for Vernichtungslager og flesteparten av fangene viste seg etter hvert å være såkalte NN-fanger.

Vi ble i sluttet tropp ført inn i leiren, den lå i en hengebratt skråning. Brakkene lå i to rader nedover. I de nederste brakkene var mottagelsesstasjonen. Vi ble ført dit ned og kom ganske straks i kontakt med en del norske. Det viste seg å være ganske mange norske i leiren før oss. Vi fikk beskjed av guttene om at vi måtte være veldig forsiktige, for forholdene i leiren var meget strenge. Ja, vi tok de forsiktighetsregler som vi kunne ta. Vi hadde med litt tobakk og litt forskjellig annet som vi ville ha med inn, men det gikk ikke.

Vi ble kledd helt av og visitert overalt, at vi ikke hadde noe smuglergods med oss inn. Måtte gape riktig høyt og ble kikket i munnen og under armene. I rektum og over alt, for at vi ikke skulle smugle noe med oss inn. Helt inn til ringene våre tok de. Vi var splitter nakne. Vi ble jagd inn i vaskerommet. Der sto det en del

karer ferdig med barberkniver og et par karer med klippemaskiner. Håret ble feid vekk i en bråvending. Det lugget nok litt kraftig av og til, men det var det ingen som brød seg om. Det var ikke noe å ta no' hensyn til. Og så ble vi barbert, fra topp til tå. Alt som het hår forsvant. Vi måtte avlevere hver eneste hårdust vi hadde på kroppen, enten den satt her eller der. Selv på temmelig intime steder måtte det vekk. Etter den behandlingen ble vi smurt inn med noe desinfiserende væske. Det sved ganske kraftig etter den hardhendte barberingen, men det gikk det og. Så skulle vi bade. Da ble vi stuert inn under dusjene. 5 - 6 mann under hver dusj og vannet ble satt på. Men det var ikke vann til mer enn halvparten av dusjene og dårlig nok var det. Det var så vidt det ble en liten skvett på oss hver. Bad ble det overhodet ikke, men heraus aus! Det var ikke noe kjære mor der.

Vi hadde Kapoer 14) og Vorarbeitere 15) hengende over oss hele tiden, så det måtte gå med en viss fart. Så var det ut og få noe nytt tøy, lagertøy. Det var en historie for seg selv. Det besto mest av gamle filler, og tøyet var dyvått. Vi fikk det på oss og noen trebonner. Bare trebonner som det var spent et bånd tvers over så vi kunne få dem til å henge på bena. Og så var det marsj ut og opp i brakkene. Det var et helt kunststykke å gå med de trebonnene. Vi hadde ikke hatt skotøy på bena på lenge mange av oss, men hadde gått i strøpelesten på cellene. Bratt lende var det, så de fleste foretrakk å gå barbert og ta tretøfla under armen.

14) Fange som av leirledelsen hadde fått tildelt vidtgående fullmakter og privilegier for å holde orden og disiplin innenfor rekkene av sine medfanger. I store leirer fantes også Oberkapo (leder for flere Kapoer). Begrepet skal i følge det tyske oppslagsverket Das nationalsozialistische Lagersystem være en forkortelse for uttrykket kameradschaftspolizei. SS hentet gjerne, og med hensikt, kapoene blant de kriminelle fangene i leirene.

15) Fange med funksjon som formann eller arbeidsleder for en gruppe av fanger. En Vorarbeiter var utpekt på samme måte som en Kapo og hadde tilsvarende fullmakter. I store leirer kunne flere Vorarbeitere være tilordnet en Kapo

Vandrende skjeletter

Livet i leiren var nokså nifst. Det virket uhyggelig på oss det hele. For da vi kom ut og gikk oppover, kom det en rad med menn, om jeg skal kalle dem det. Jeg vil nærmest kalle det skjelett som kom ruslende ut fra en av brakkene der, med ulltepper slengt over seg, med disse tretøfla på bena og for øvrig splitter nakne. Som sagt det var bare skjeletter, bare skinn og ben, uhyggelig magre. De ruslet nedover og skulle visstnok ned og ha bad, for de forsvant inn i badet der nede. Det virket ikke oppmuntrende på oss det der. I det hele tatt så mange av de vi møtte der nede temmelig medtatte ut, bortsett fra de norske, som så forholdsvis bra ut en del av dem. Men flesteparten i leiren virket meget uhyggelige med sin magerhet, grå, innsunkne og i det hele tatt hadde de et visst lidende drag over seg.

Vi hadde ikke noe å gjøre, men vi måtte opp til alle appellene. Maten var ikke så aller verst der, ganske god, til å begynne med. Men vi måtte ut av sengene kl. 04.00 om morgenen og stille opp. På brakkene lå vi vel på den tiden en ca. 400 mann tenker jeg på hver fløy. Vel 800 mann på hele blokka. Ved oppstillingen om morgenen var det alltid undersøkelser, slag og spark hørte med til dagens orden. Hvis man ikke raskt nok kom unna så hvinte det en lærtamp over ryggen, stokkeslag og spark. Det var liksom den daglige kost. På oppstillingen om morgenen ble alltid noen karer uttatt til arbeid, eller de skulle overføres til andre leire. Vi som sto igjen, måtte gjennomgå en undersøkelse. Vi ble kontrollert. Hyssingstumper, små papirbiter, spiker og hva vi ellers hadde kunnet finne i løpet av dagen for å lage et eller annet av, ble tatt fra oss. Alt sammen ble fjernet, men vi fant straks noe nytt selvfølgelig, så vi hadde jo stadig noen stumper av hyssing og papirbiter liggende. For på aborten 16) var det aldri noe som het papir, så hvis vi kunne finne et stykke papir ute i leiren, var det øyeblikkelig å ta det. Men ble det sett at vi hadde noe papir, så vekk med det. Noe så fine saker måtte vi ikke ha.

16) Vanlig betegnelse for toalett/latrine.

I «steinbruddet»

Dagene gikk i disse mottakerblokkene og etter en 14 dagers tid ble jeg en dag sammen med en kamerat tatt ut og kjørt opp i det såkalte «steinbruddet». Vi ble satt inn i arbeidet der oppe. Det arbeidet som utførtes der var demontering av flymotorer, vesentlig ødelagte flymotorer, men også en del nye. I den hallen hvor jeg kom hadde vi førstehånds arbeid. Vi demonterte det ytre av flymotorene. Der hadde vi å ta fra hverandre toppen. Min oppgave var å løsne oljepumpene på toppen av flymotoren. Foruten meg og en nordmann til, arbeidet det en polakk og en russer ved siden av oss. Det var polakken som var inne i arbeidet og satte oss nykomlingene inn i hva vi skulle gjøre, og det viste han oss ganske enkelt og greit. Det var å skru opp skruene og løsne på pumpene. Mange satt riktig hardt. Det var trangt og vondt å få dem ut, så vi tok dem med spett og bendet dem løs eller slo dem løs med slegge. Ja, dette var enkelt og greit. Jeg fortsatte med det der omtrent en 14 dagers tid. Så plutselig en dag kom det fykende en Vorarbeiter ut fra et av de andre verkstedene og skulle ha greie på hvem som hadde med demonteringen av disse oljepumpene å gjøre. Det var det ikke så vanskelig å finne ut. Det var laget mitt og den og den mannen. Det var meg. Ja, det var riktig. Det var meg. Hva nå? Han så temmelig krigersk ut den kroppen og de karene vi hadde til Vorarbeitere der oppe, det var harde karer. Som regel tyskere og av og til polakker. Men tyskerne var de verste. Slag og spenn. Han så temmelig krigersk ut så jeg fryktet i grunnen det verste. Åpent og ærlig sa jeg at det var meg, for jeg ante ikke hva dette dreide seg om. Så ble jeg tatt i nakken og måtte følge med bort i den andre avdelingen, og ganske riktig, der sto så å si alle de pumpene jeg hadde tatt ifra hverandre eller tatt av flymotorene, de sto der og alle sammen var defekte. Sabotasje! Jeg hadde bare gjort som jeg hadde fått beskjed om og var i grunnen ikke oppmerksom på at disse tingene skulle brukes igjen. Men tingene skulle brukes de, men de skulle ikke ha det minste rift. Men du skjønner, hver eneste oljepumpe var mer eller mindre ødelagt, for enten hadde jeg brukt spettet på dem og det ble en masse rift, eller så hadde jeg brukt slegge. Det var alltid lettest å bruke slegga, jeg hadde litt krefter igjen enda da. Bare ga den en ordentlig rapp, så føyk hele stasen avgårde. Men, det falt nok ikke i god jord. Jeg fikk en masse kjeft og en del

ubehageligheter og skulle få høre fra karene siden, men det ble det heldigvis ikke noe av. Det kom en annen kjelke i veien.

Etter hvert som tiden gikk kom de allierte nærmere og nærmere. Vi mente av og til å kunne høre skyting eller detonasjoner av grovt skyts. Avisene vi fikk meldte om stadig fremgang for amerikanerne på de kantene og det ble snakk om evakuering. Dette reddet i grunnen meg. Det ble litt ståhei i leiren og arbeidet i «steinbruddet» ble innstilt så jeg hørte ikke noe mer om den affæren. Vi ble sjaltet ut mesteparten fra «steinbruddet» og det var igjen ca. 400 mann, antar jeg, som beholdt arbeidet der oppe. Vi andre gikk på transport. Vi ble stuert sammen på blokkene. Lå en 1000 - 1200 mann på blokkene før vi gikk avgårde, men det gikk nå på transporten med oss, hele bunten. Vi havnet nede i Dachau i nærheten av München.

Dachau

Den dagen vi kom dit ned, skal jeg aldri glemme, for det var en smellende varm dag. Ikke en skygge noen steder og en speilblank himmel og sola rett ned på nakken. Der hadde vi legeundersøkelse ute på plassen, en svær, åpen plass hvor vi gikk splitter nakne mesteparten av dagen. Vi var så solbrente at det var bare røde kjøttet på de fleste innen vi fikk noe tøy på så vi fikk lite grann til å ta av for sola. Derfra ble vi kjørt på blokkene og hadde det ganske trivelig de første dagene, syntes vi.

Det var aldri noe hyggelig å komme med på transporter. Der vi var ville vi i grunnen helst være, redde for det nye. Vi ville helst ikke bort fra kameratene vi hadde lært å sette pris på og blitt sammen kjørt med. Men, vi ble nå en dag tatt ut til transport der også og skulle til legeundersøkelse. Sammen med meg var det vel ca. 1.000 andre, tenker jeg. Vi ble stilt opp og måtte kle av oss. Vi hadde fått utlevert en liten lapp med nummeret vårt på. Det kom to leger fra leiren og en SS-lege. Så var det å sette farten opp. Vi ble jagd avgårde. I springmarsj løp vi gjennom legekontrollen. Lappen i handa. To mann sto og tok hver sin lapp. En gikk til høyre og en gikk til venstre. Springmarsj videre. Det var ikke et øyeblikks stopp. Springmarsj gjennom kontrollen. Slik gikk 1000 mann. Det var gjort i løpet av ganske kort tid. Det var hele legekontrollen. De som gikk til høyre gikk på transport. De til venstre var kassert. Kanskje alle de friskeste var kassert og de sykeste gikk. Noen annen kontroll var det ikke. Slik legekontroll var jeg vel ute på minst 10-12 ganger den tiden jeg var i Dachau.

Leiren i seg selv var ganske pen, og på arbeidsblokkene tror jeg det var et ganske gemyttlig og greit liv, men i mottakerblokkene, der var det alltid noe for seg selv. Der var det mere hundsing til en hver tid. Vi gikk i lager gatene, de var stengt i begge endene av blokkene så vi kom ikke utenfor. Men om dagen, etter morgenappellen, kunne vi vandre opp og ned der hele dagen. Var det godt vær så var det deilig. Vi kunne sitte på fortauskanten. Det var fortau på den ene siden, på den andre siden var det nærmest mødding. Men etter hvert som dagene gikk og høsten kom, ble det regn og gata ble mer og mer skitten. Vi hadde ingen andre steder å være. Der fikk vi maten vår om dagen og søla den vokste. Den kunne ligge temmelig høyt somme tider. Men vi ble slitne av å gå og satte oss på rennesteinskanalen, de som fikk plass. Andre tok matkoppene sine og snudde med bunnen i været etter at de hadde spist, og satte seg på dem og hvilte litt. Men matkoppene skulle inn igjen, for andre skulle bruke dem og det var ikke alltid de ble vasket. Det hendte at de ble skyllet av, men det hendte nok også at vi fikk nesten mere sand enn vi fikk suppe. Maten var ikke så aller verst i Dachau. Det var på høsten, og vi fikk litt friske gulrøtter og vi fikk en god del poteter, så stort

sett var jeg i grunnen fornøyd med kostholdet der. Men det var veldig mye nasking i leiren. Ikke direkte tyveri, men det var en hel masse unge ukrainere, nærmest guttunger, de kunne vel være ca. 10 år og oppover til omtrent 15 -16. Det var en flokk på 15-16 stykker. Disse guttene hadde levet i leiren i mangfoldige år, og var tatt som ganske unge. Og det er klart, disse ungdommene hadde ikke lært noe annet enn tyverier. Noe annet drev de heller ikke med. Om kvelden etter at det var brødutdeling, kunne en tre-fire mann med hver sin brødkule i handa sitte i sengene. Så snart en av dem slukket lyset, sto guttene ferdige på lur og nappet brødet ut av nevene på medfangene og forsvant. Så måtte vi sitte foruten mat. Å få gjort noe med det var umulig, for de hadde som regel Stubeälteste 17) og Blockälteste 18) i sin hule hånd. De godtok det der. Så det ble aldri gjort noe ved det. Slik gikk det utover høsten, til jeg havnet på en ny transport. Jeg ble sendt fra Dachau og opp til Neuengamme ved Hamburg.

17) Fange som var utpekt til assistent for Blockälteste.

18) Fange" som av den tyske SS-lederen for leiren eller kasernen var blitt gjort ansvarlig for at leirreglementet og andre pålegg ble overholdt. Under en Blockälteste sorterte gjerne to eller tre Stubeälteste.

Neuengamme

Vi var til sammen 32 nordmenn som havnet der oppe. Dette gikk nordover og vi var lite granne optimister. Det gikk fremover på frontene og vi gikk nordover, nærmere hjemmet. Vi syntes i grunnen det var hyggelig at vi ble kjørt nordover, men etter at vi kom til Neuengamme og fikk vært der litt, var det ikke noe hyggelig lenger, for noen bedring var det absolutt ikke. Den leiren vi kom til var en gammel skitten, snafsete leir på alle mulige måter. Det var samme rundgang der som i alle andre leire. Det var først inn i badet, hvor en ble barbert av alle de hårtjafser en hadde, på hodet og kroppen for øvrig, og fikk noen nye klær, våte som vanlig. Og stuert inn i mottakerbarakkene. I leiren var det som sagt, forferdelig skittent. De sengklærne som var der, hadde vel overhodet aldri vært ute og blitt luftet. De var helt stive av skitt. Det var ekskrementer å spore omtrent på alle de ullteppene vi fikk der nede. I Neuengamme var det ikke noe snakk om å gå og drive. Dær måtte alle mann i arbeide. Hver eneste en. Det var ikke snakk om å ligge syk. Om morgenen måtte hver eneste mann ut av blokka. De som var så syke at de mente de overhodet ikke kunne gå i arbeide, måtte gå på Revier 19) og få attest for at de var arbeidsudyktige ute. Hvis de ikke hadde så høy feber at de ble tatt inn på Revier, den måtte helst være oppe i en ca. 40, så ble de kjørt ned i kjelleren eller i bunkersen og der måtte de sitte hele dagen i innestengt luft. Ca. 1500 mann satt oppå hverandre i de kjellerne, pakket sammen som sild i tønne. Der satt de hele dagen og flettet tau av gamle, råtne, mugne sekker som det oste av. Andre hadde

tjæretau som de måtte rive opp, ta i fra hverandre i de minste fibre og så flette om. Atter andre måtte knyte opp igjen hyssingstumper som sannsynligvis var innsamlet på postverk og jernbanestasjoner og overført til leiren. De måtte knyte det opp og flette tauverk av det. Det var et visst pensum for disse karene hver eneste dag. Hver eneste mann der var syke. Det var ikke en av dem som var friske, ellers kom de ikke ned i kjelleren hvis de ikke på en eller annen måte hadde fått organisert seg dit ned. Det der uttrykket - organisering - var et mye brukt uttrykk i leirlivet. Å organisere, det kunne bety alt i leirspråket. Alt du kunne få fatt i, det hadde du organisert. Hvis du stjal noe, det var å organisere. Men du måtte bare ikke stjele fra dine kamerater. Alt du kunne stjele for øvrig, det var ok. Det var organisering, det var tillatt. Alle visste at alle gjorde det, men ingen måtte vite det, selvfølgelig. Men i kjelleren hadde jeg som sagt hatt et visst pensum om dagen. Jeg husker, jeg havnet også der nede for jeg hadde fått noe vann i kroppen. Vann i bena var en veldig alminnelig sykdom der nede. Bena svulmet veldig opp og ble tunge som bly. Umulig å gå på. Jeg havnet der nede på grunn av det og hadde jo den ankelen som jeg hadde fått ødelagt tidligere å skylde på ved siden av, så jeg havnet nedi der. Jeg anså det bedre enn å væte ute. Jeg hadde arbeidet ute en tid også. Der holdt vi vesentlig på med å losse sandlektere. Gamle murstein fra opprydningsarbeidet i Hamburg ble lesset over på svære bårer. Vi var fire mann om hver bære, og dette skulle da kjøres rundt omkring på forskjellige plasser hvor det skulle brukes i leiren. Alltid under ledelse av en eller annen Vorarbeiter og Kapo. Og dette med Kapo og Vorarbeiter, var en fast ordning der nede. Hver gruppe, hadde altså på toppen en Kapo, en arbeidsleder, og under seg hadde de formennene sine, forarbeiderne. Disse hadde alminnelige grupper å dirigere. Hver eneste en var utstyrt enten med en tjukk kjepp, eller en gummireim, gummibatong som de stadig slo sine medfanger med. Disse Kapoene og forarbeiderne var også fanger. Juling vanket det til en hver tid av døgnet under dette arbeidet. Man fikk aldri arbeidet fort nok. Kosten var veldig dårlig. Suppene var alltid veldig sure, av og til var de så sure at de sto og gjæret i tønnene vi fikk dem brakt til brakkene i. Og mange ble dårlig i magen naturligvis fordi de ikke tålte maten. Vi kjente hvordan vi dag for dag gikk ned i vekt. Kreftene forsvant litt etter hvert og det var i det hele tatt et veldig tungt arbeide som tok veldig på.

Slag og juling vanket det mye av. Jeg kan for eksempel huske en stygg episode som hendte en dag da vi gikk og trillet disse bårerne oppover. Det var plantet nokså mye grønnkål i leiren. En av karene, det var ikke noen av mine landsmenn, heldigvis, bøyde seg ned og tok litt av denne grønnkålen og spiste. Dette så en SS, og gutten ble øyeblikkelig hentet inn og fikk 25. 25 av en SS, det er omtrent ensbetydende med døden. Fangen ble lagt over en benk eller strambukk og fikk 25 kraftige rapp, så kraftige rapp som en solid, velvoksen tysker overhodet var i stand til å slå. Etter en sånn behandling kunne som regel ikke en mann stå på bena. Og det kunne ikke denne karen heller. Han ble dratt ut igjen fra den hytta hvor han hadde fått denne omgangen og der lå han og vred seg den første halvtimen. Siden ble han båret av sted. Hvordan det siden gikk med han, det vet jeg ikke.

Men tilbake til livet nedi kjelleren der. Alle disse forskjellige tauverk, gamle matter, tjæretau og råtne sekker. Det var en veldig stank, men vi foretrakk allikevel å sitte der nede hvor det var godt og lunt imot å være ute og gjennomvåte. Det å bli gjennomvåt det var - ja, hadde du først blitt gjennomvåt, var det overhodet ikke snakk om å bli tørr igjen, skjønner du. Så det var av den grunn vi søkte ned igjen i kjelleren, for var du først blitt våt, så var det ingen steder å tørke noen ting. Vi måtte ligge med tøyet på om natta, det hadde vi selvfølgelig ikke lov til, det kunne man godt risikere å få 25 for. Hvis Blockälteste eller Stubeälteste fant en mann som lå med tøyet på, så var det 25. Men det var ingen annen måte å tørke tøyet på. Ullteppene kunne også være våte. Kledde vi av oss og hang opp tøyet, kunne vi risikere å våkne om morgenen og ikke finne det igjen. Da var det en eller annen elskverdig sjel som hadde organisert det vekk. Disse treklakkene vi hadde på bena, fulle av søle og elendighet, det var ingen steder å få vasket av. Det var bare å stikke dem under hodeputen så hadde vi dem i forvaring. Det hendte likevel at de forsvant, der også.

Vi foretrakk nå allikevel å være i kjelleren og holde oss tørre der, fremfor å ha det forferdelige livet med å gå ute i leiren og se på all den elendigheten og livet under de forholdene der.

Jeg var på et par utetransporter også mens jeg var i Neuengamme den vinteren. Dårlig og elendig var jeg, men allikevel ble jeg tatt ut til en vintertransport. Vi skulle opp i en skau og hogge noen riskvister. Jeg måtte ut ved 03.00 tiden om morgenen. Da vi sto ute på gårdsplassen den morgenen, jeg husker så godt uhyggen, for da kom det en vogn som kjørte opp foran Revier og opp i den vogna ble det lempet en hel masse lik. Hele vogna ble stuert full. Og karene i den kolonnen som vi var med ut visste å berette at en slik ladning gikk det ut av leiren hver eneste dag, med lik som skulle til krematoriet.

På grunn av kosten, tok arbeidet med å hugge riskvister veldig på kreftene.

Jeg ble svakere og svakere, gikk stadig ned i vekt, følte meg dårlig, men å legge meg inn på Revier hadde jeg heller ikke lyst til, for på Revier lå det to og to i sengene. Det gjorde vi også inne, men å ligge syke to og to mann ved siden av hverandre i sengen var ikke noe stas. Det hendte av og til at de lå med lik ved siden av seg i sengen for å kunne få hans matrasjon så lenge som mulig. Enkelte karer som hadde gjort det, fortalte at det var litt kaldt å ligge med et lik, men det reddet middagssuppen og brødsalten for dem. Likene kunne av og til ligge der helt til det begynte å lukte råttent av dem. Renslighetsforholdene var ikke alltid de beste der heller. Det var i det hele tatt mye urenslighet i Neuengamme på den tiden. De hadde sine Vorarbeitere inne på Revier også, og det var ikke alltid mors beste barn. Det vanket mere juling på mange av de syke der enn det vanket pleie, hadde man ikke noe å smøre disse forarbeiderne med, fikk en ikke lov til å hjelpe seg sjøl. Hadde de fått «Sheiserei», en sterk diare, som var mye utbredt i leirene, fikk en lov til å ligge der i sin egen skitt. Denne «Sheisereien» var av den beskaffenhet at det stoppet ikke mat i kroppen, den gikk tvers igjennom. Man ble helt avkreftet en av en slik sykdom så en kunne ikke på noe sett og vis greie seg selv. Det hendte at disse karene som hadde disse greiene ble liggende i dagevis og vri seg i sin egen avføring. Av og til hendte det nok at de ble tatt i nakken og dratt ut i et vaskerom hvor de ble spytt ren med iskaldt vann, og så opp i senga igjen. Det var en grei behandling. Kort og smertefri. Raskeste vei til døden. Og det var den veien vi skulle, alle sammen. Det var ganske greit å forstå.

Ved juletider fikk vi en tøypakke gjennom det svenske Røde Kors, og gjennom det danske Røde Kors fikk vi en femkilos pakke hver, vi norske.

19) Betegnelse på sykebrakka eller sykeavdelingen i en KZ-leir.

Enda en leir

Den 5. januar ble vi overført fra Neuengamme til en leir borte ved Breslau som het Gross-Rosen. Det var en transport på 166 mann, der iblant var vi 20 norske. Ferden dit bort tok 3 dager og Gross-Rosen lå noe høyere enn Neuengamme. Vi kom opp i snedekte egner. leiren så ganske tilforlatelig ut, men det var også en meget uhyggelig leir. Lagerkapoen, den første vi møtte innenfor porten, var kledd i svart skinn fra topp til tå og med en hundepisk på vel en meter, en riktig solid en, som han dasket seg på lårene med og viste at her var «gutten i røyken». Vi blåste i ham, for vi var kjekke karer alle sammen. Nå hadde vi hver våre matpakker, noen av oss hadde opptil tre matpakker med seg inn i leiren, så vi mente at ved hjelp av maten skulle vi greie å smøre oss gjennom der, og greie oss godt.

Men, der tok vi feil, for den sedvanlige prosessen foregikk der som alle andre steder; inn i badet hvor den sedvanlige klipping og barbering fant sted. Matpakken hadde jeg fått lov av transportlederen å få med inn i leiren, fikk den til og med inn i badet. Der kom en blokkfører på mottakerblokken. Etter at først Lagerkapoen og hjelperen hans hadde sortert ut det de ville ha, fikk vi beholde resten. De forsynte seg litt av hver pakke, men i grunnen ikke så aller verst grådig. Men Blockälteste på hoved mottaket kom og hentet alle pakkene, for det var ikke verdt vi hadde dem stående nede. Han skulle ta vare på dem. Ja, det hortes greit ut. Vi hadde våre mistanker, men det var ikke noe å gjøre med det. Det nyttet ikke å protestere på den slags. Han dro avgårde med dem.

Dagen etter spurte vi etter pakkene, men fikk dem ikke. En stund etterpå kom han inn og sa at det var i grunnen meningsløst at alle nordmennene skulle ha så mye mat. Alle mann hadde hver sine pakker og han fant det rimelig at vi delte den maten med våre medfanger. Vi var 166 mann i den transporten som sagt, og vi mente at det kunne ikke være noe større å dele på.

-Hvis dere ikke går med på det godvillig så tar jeg det allikevel, så dere får gjøre hva dere vil, sa han. Det var greie ord for penga det; hvis du ikke vil, så skal du! Så det var bare å gi seg på det og la han beholde maten. Vi fikk da fornøyelsen av å få lov til å hente pakkene våre, og konstaterte straks at det var praktisk talt ingenting igjen, for i løpet av natta under hans varetekt var mesteparten forsvunnet. Sukkeret var borte, tobakken var borte, sigarettene var borte og ost og knekkebrød og forskjellige ting var mesteparten forsvunnet av. Det lille som ennå var igjen, ble nå Delt på alle mann. Det kunne kanskje bli en liten sukkerbit, en liten bit pølse, ei lita flis med knekkebrød ved siden av kveldsmaten, på hver mann. Etter å ha sittet på den første blokka, vi satt vel der i to døgn, ble vi kjørt ned på en annen ganske liten blokk. Den var vel ikke større enn, tja 20 meter lang og 15 meter bred. Der ble vi kjørt inn til vi til sammen var 800 mann på den lille flekken. Der lå vi om natta og satt om dagen. Vi kom bare ut av blokka om morgenen til morgenappell og til kveldsappell. Middagsappellen hadde vi inne. Der fikk vi det vi fikk spise og der måtte vi være. Om natta så skulle 800 mann ligge på gulvet. Noen madrasser ble lagt ut, de var så støvete som bare det, og der ble vi stuert i sammen. Vi hadde en franskmann, fransk Stubeälteste, en Alsacer, en fryktelig bølge. En kjempefin kar til å slå. Han hadde god assistanse av en annen kar, en polakk. Blockälteste var som sedvanlig en tysker. Han var mere full enn han var edru. Og da vi om kvelden skulle legge oss, var det å kle av seg ute i forstua og så springmarsj inn. Og så kaste seg ned, den første helt inn til veggen, på siden, nestemann pakket inntil. Slagene hvinte. Vi måtte presse oss sammen. Vi lå som sild i tønner-- lag etter lag utover hele gulvet. Skulle du opp om natta, var ikke det så enkelt, lyset slokt, dørvakter over alt, vinduene skalket igjen. Men vi måtte av og til opp om natta også. Det var forresten meget behagelig å komme ut en tur om natta, for lufta inne var fryktelig. Vi ble tørre i munnen som et sandpapir. Skulle vi ut, var det bare å trå i vei, trå på sine medfanger som lå spredt ut over hele gulvet, for det fantes ingen steder å sette benet ned.

Bare trå dem ned. Trå seg frem. Enten man tro på hodet eller man tro på magen, det var ikke noe å gjøre med. Det var bare den veien ut.

Vann var det forferdelig dårlig med i leiren. Vi fikk av og til lov til å vaske oss litt om morran, men det var alt vi så til vann. Men vi hadde noe fint i leiren, vi hadde vannklosetter og disse måtte vi benytte oss av om natta. Det var som sagt lite med vann, og tørsten plaget oss veldig. Den eneste måten vi kunne få vann på, var å sette oss på det ene vannklosettet og så sette fart på det ved siden av. Det var kjekkest hvis det var i ustand og stadig sto og rant, og så holde handa under spruten der og få seg noen håndfulle med vann. Men, ble oppdaget av han som hadde vakten, så var det juling.

Disse Lagerälteste 20) eller Blockälteste var noen figurer for seg selv, brutale, forferdelige fyrer. Hele dagen satt vi inne og måtte Være stille. Helt, absolutt stille. Det skulle være så stille at en hørte en knappenål falle. Det greide den fyren å få til. De fleste av fangene var franskmenn og de var nokså flinke til å plapre. De hadde vanskelig for å holde tett, men bare synet av den fyren var nok til at –huuit - en kunne høre en flue summe i den andre enden. Hele dagen satt vi på gulvet med skjorta og underbuksa i handa og lette etter lus. Lusekontroll hele dagen. Denne banditten av en Blockälteste var litt av en spøkefugl ved siden av, for øvrig så drakk han seg alltid full. Jeg kan huske en kveld som han i passe pussa tilstand stakk hue inn i sovesalen og spurte om det var noen som skulle ut på avtredet, så fikk de komme nå. Ja, det var kjekt å kunne komme ut så tidlig, det var vi ikke vant til. En hel del karer røyk nå i været og spurta på dør, fint å få gjort det unna så man fikk ro om natta. Da de kom ut i spisesalen hvor han hadde sitt opphold, kommanderte han holdt! Han kommanderte alle mann ned på alle fire og så måtte de krabbe rundt i ring på gulvet og leke tog. Alle mann krabbet hu-hu-hu-hu og lekte tog. Gikk det ikke fort nok så brukte han pisken litt ved siden av så han fikk mere fart på lokomotivet. Slike ting kunne han more seg med. Det var en meget fin herre, skjønner du, han hadde sine egne livtjenere. Han hadde en spesiell kar som serverte toddien til ham om kvelden. Hvor han fikk fatt i det, det vet da fåglarne. En spesiell mann til å bære inn vaskevann til seg. En spesiell kar til å rekke ham skjorta om morran, jakka osv. Hjelpen han å få den på, i det hele tatt en meget fin mann. En konge i sitt eget rike. Å slå kunne han så det forslo. Juling vanket det til en hvilken som helst tid. Natt som dag. Var det en som lå og snakket i søvne så var nattevakten øyeblikkelig ute med sine lange gummitamper og pisket løs. Det var ikke sikkert det var den karen som lå og snakket i søvne som fikk det, men mannen ved siden av. Så ble det hyl og skrik på ham og så fortsatte de og denge, og denge og denge, til halve salen var i kok, rett som det var.

I denne leiren kom vi ikke ut på noe direkte arbeid. Vi ble av og til tatt ut til noen småjobber i leiren. Vi var blant annet ute og flyttet på noe kålrot, nærmest av det vi hjemme kaller for forneper. Disse var hvite. Det var den kosten vi hadde ved siden av gulrøtter. Vi var ute og lempet på slike en dag, for det begynte å komme nye fanger, og vi måtte rigge i stand et reservekjøkken. Der hvor dette skulle lages, var det stablet fullt av disse kålrøttene og gulrøtter i en eneste isklump. De var ikke dekket over av annet enn litt halm. Gutta var sultne. Enkelte spiste disse frosne gulrøttene - noe som representerte juling. Fikk en Vorarbeiter se at man gikk og knasket på gulrøttene, fikk man av påken så det hvinte. Gutta for veggimellom. Gule og blå. Det var kaldt å spise røttene som de var, men inni der sto det en varmeovn, av hvilken grunn aner jeg ikke. Det hørte med til sjeldenhetene å se en varmeovn, en koksgryte nærmest. Guttene skjønte at det ikke gikk å spise disse frosne gulrøttene, så de tok og kastet dem opp i varmen og tinte dem opp. Da forarbeideren fikk se det, velta han hele koksgryta, så det var heller ikke tillatt. Vi skulle i det hele tatt ikke ha noe annet enn det vi fikk spise i leiren og det var temmelig tynt. Det var kålrotsuppe og gulrotsuppe annenhver dag. De første dagene hadde de hatt litt salt i. Men den siste tiden vi var i leiren var det overhodet ikke salt i suppa. Bare rett og slett vann og kålrot.

Hardt tvangsarbeid

Vi var også ute på et annet arbeid der en dag. Det var noe av det hardeste arbeidet jeg egentlig har hatt nede i Tyskland. Det var forresten en søndag. Vi var blitt nokså flinke til å lure oss unna alt som het arbeide, for man får en viss teft i hvor man skal oppholde seg når de er ute og tar ut folk til arbeid. Vi hadde lurt oss unna temmelig lenge. Vi norske var flinke. Men den dagen røyk vi avgårde en del av oss og ble kjørt opp til Lagerkapoen, en fryktelig bølge. Det første han gjorde da disse ca. 100 mann kom opp, var å slå av et spadeskaft. De bruker slike lange spader, omtrent som våre sementskyfler med de veldig lange skaftene. Det slo han av bladet på og så brukte han skaftet. Etter hvert som han godtok hver enkelt mann så fikk han altså et rapp av det skaftet. Springmarsj opp og stille seg opp!

Den leiren lå også i en veldig bratt skråning. Jeg antar at fra toppen og ned kunne det være innpå et par hundre meter. Vi ble kjørt ned - isete og glatt var det, det var jo vinter. Det var sist i januar måned, dette her. Glatt var det som bare det. Litt strødd var det riktignok, men det var ikke nok til å få ordentlig godt feste. Vi var nå i bønn av leiren. Der ble vi kjørt ut av porten og bort til et svært lagerskur og der måtte vi lesse på ryggen en sekk med sement. En 50 kilos sekk med sement. Og den skulle vi trave avgårde med. Ingen visste egentlig hvor den skulle hen, men vi fikk den på nakken. Den var tung som bly. Dårlige og elendige var vi alle sammen. Vi begynte å nærme oss «muselmannstadiet» noen og enhver. Min vanlige vekt er ca. 90-91 kg, det veide jeg gjerne før krigen, men jeg antar at jeg på det tidspunktet var nede i ca. 60 kg, så jeg var nokså avkrefte. Jeg er litt stor av vekst, så det var ingen pardong, jeg måtte gå med min sementsekk, jeg også. Jeg så tilsynelatende sterk ut. Hvordan jeg skulle komme videre med den sekken, det skjønnte jeg ikke riktig, men jeg fikk nå stablet den på nakken og ble oppstilt. Lang ventetid, inntil vi alle var samlet på geledd. Det var ikke snakk om å gå en og en mann med hver sin sekk. Vi måtte stå der med sekken på nakken inntil 20 og 20 hadde fått sine sekker på seg, så skulle vi marsjere avgårde i følge. En Vorarbeiter ved siden av med en svær påk. Juling hadde jeg i grunnen fått mye av. Jeg hadde tidligere fått slått inn begge trommehinnene og nokså mye juling for øvrig også, så jeg hadde ikke lyst til å ha noe mer juling enn det jeg hadde fått, for jeg kjente at for hver gang jeg fikk et rapp, gikk det mer og mer inn på bare benene. Jeg hadde ikke noe kjøtt å holde igjen med. Så jeg bet tennene sammen og labba avgårde da kolonnen satte seg i bevegelse.

Vi gikk inn i leiren ved foten av bakken og det viste seg at vi skulle helt på toppen med sementsekken. Å legge den fra seg eller få hvile, var det ikke snakk om. Vi måtte marsjere avgårde, helt opp til toppen. Vi bet tennene sammen og jeg skjønnte ikke hvordan jeg skulle klare å komme opp, men jeg gjorde da som ellers i vanskelige stunder og i harde tider. Jeg tenkte på dem hjemme og husket hva jeg lovte kona mi en gang hun var på besøk på Ullevål. Jeg lovte å komme hjem. Og som sagt, som mang en gang før, tenkte jeg meg disse to på toppen, så dem for meg på toppen der oppe, bet tennene sammen, holdt blikket rettet fremover og dura i vei. Som i en hildring så jeg disse to stå der oppe - en stor og en liten - og gikk på. Hadde jeg kunnet gråte, hadde jeg gjort det. Men jeg måtte i vei ellers var det juling, og jeg visste at mer av det tålte jeg ikke.

Vi gikk en tur opp, trodde vi skulle være ferdig med det, men nei! Fem turer måtte vi gjøre på samme måten. Ned i springmarsj, på med sekken og oppover bakken. Men de to der oppe - de dro. Det var som en elektrisk

De to kjære der hjemme!

tiltrekningskraft å se de to der oppe, de to kjære hjemme. Bare gå på! Bare gå på!! Ikke se til høyre eller venstre. Krabbe og gå. Bit tennene sammen. Og de dro! Tankene dro, og dro. Og det gikk.

Etter fem turer slapp vi heldigvis i fra det. Hvor mange av guttene som måtte på Revier etter den affæren, vet jeg ikke riktig, for vi var ikke bare nordmenn, men de fleste av oss var riktignok det. Mange av våre måtte også en tur på Revier etter den affæren der.

Ivar Bølgen var overbevist om at hans vilje til å skulle komme tilbake, hjem til sine kjære, holdt ham oppe og hjalp ham gjennom de vanskeligste situasjonene. Etter krigen fikk han laget denne tegningen som viser hvordan han tenkte seg de to kjære hjemme mens han slet med sementsekkene i Gross-Rosen.

Evakuering

Vi var i leiren en tid, men så var det slutt på herligheten. Vi begynte å høre drønn av de russiske kanonene og heie leiren kom i oppbruddets tegn. Vi hadde vært ute på en evakuering tidligere nede i Alsace og kjente symptomene fra før. Vi skjønte at det måtte bli evakuering.

Kanondrønnene kom nærmere og nærmere og ganske riktig; en dag ble det oppstilling. Ca. 3500 mann av oss ble oppstilt på appellplassen. Et elendigere syn skulle dere vel neppe ha tenkt dere. Folk ble dratt syke ut fra Revier. Såfremt de kunne sette bena under seg ble de jaget ut. Vi hadde de siste 4-5 dagene ikke smakt brød i leiren, ikke fått smør på de siste 14 dagene. Bare en gang i døgnet, av og til kl. 24.00 om natta, og neste gang kanskje kl. 12.00 om middagen. Fikk vi mat om natta, måtte vi opp om natta. Det var suppe kokt på vann. Underernærte og elendige måtte hele denne banden stille opp ute på appellplassen, som sagt ca. 3500 munn, som skulle på transport. Der fikk vi utlevert en liter suppe hver av samme kvalitet som før. Og mas avgårde. Puljer på 100 og 100 mann fikk utlevert ca. 3/4 brød og travet i vei.

Dette var vinteren, omkring 10. februar tenker jeg, og kaldt og uggent var det. Det første vi så da vi kom ut av leirporten, var likene av seks mann – alle sammen med knuste hjerneskaller. De lå og badet i sitt eget blod. Disse karene var rett og slett slått i hjel til skrekk og advarsel for oss andre. Men, sultne og elendige som vi var, holdt vi hverandre i armene og tygde på brødsalkene våre, uanfektet av det som lå der. Vi hadde vendt oss til å se alt den slags svineri fra tidligere, så det rørte oss ingenting. Maten var hele altet. Vi travet i vei til stasjonen og ble lesset opp et i et veldig langt tog. Men bare åpne jernbanevogner. Brødet hadde vi, som sagt, spist opp på veien. I disse åpne jernbanevognene ble vi stuert inn helt opp til 120 mann og vi måtte bli sittende på den plassen hvor vi satte oss. Vi fikk ikke lov til å bevege oss. Hvis vi skulle reise oss, skulle vi få spesielle ordre om det. Der ble vi sittende i fem døgn, uten en dråpe vann, uten en bit mat, uten noe dekke over oss. Om dagen kunne vi være nede i lavlandet hvor det var forholdsvis mildt, om natta oppe i store høyder innover i Tsjekkoslovakia og bitende kaldt. Resultatet uteble selvfølgelig heller ikke. Som sagt, vi startet 3500 mann og vi havnet da etter fem døgns reise fremme ved en leir borte ved Weimar som het Dora. Det viste seg at på den transporten døde 1300 mann. Disse likene hadde vi med oss hele veien. Det er forresten ikke helt riktig. Etter de to første dagene ble likene til de som da var døde, tatt ut, men de tre siste døgnene hadde vi alle likene med.

Vi hadde egentlig vært heldige i ankomsten. Alle nordmennene var i følge i samme vogn og vi greide oss forholdsvis bra, for to av guttene hadde fått organisert med seg hvert sitt halve ullteppe og det spente vi over oss om natta og krabbet inn under så godt vi kunne, alle sammen. Men forferdelig elendige var vi. Sulten gnog og gnog. Underernærte som vi var fra før kjente vi hvordan vekten tapte og tapte. Hver bevegelse vi gjorde, tappet oss for krefter. I stedet for å reise oss opp når vi kunne fått anledning til det, så satt vi. Sparte på kreftene og satt! Lå heller og hvilte hodet på et lik. Måtte hvile. Beveget oss ikke. Lå så

rolig som mulig. Vi tapte oss minst av det. Slik holdt vi det gående til vi kom frem, da var en av karene våre, en fra Bergensdistriktet, temmelig dårlig og vi fryktet for at han ville gå, men vi fikk ham da med oss ut av vogna da vi kom frem til Dora. Da veltet de ut av jernbanevognene bortover, døde og levende mennesker om hver andre. På veien opp til leiren døde folk som fluer. Vi gikk og vasset i lik. Denne bergenseren vår greide vi å dra med oss helt opp på appellplassen, men der døde han for oss, dessverre. Det var en veldig kjekk gutt. Bare hyggelig og godt å si om ham. En kjernegod gutt var det, men dessverre, han gikk.

I Dora ble vi også sittende en del dager. Samme elendigheten. Vi ble stuert inn på en svær kinosal, 1500 mann. Flesteparten av de som ble stuert inn var syke. «Sheiserei». Vi gikk og vasset i lik og «Sheiserei» om hverandre. Det var et eneste avtrede. Mørkt om natta. Det var bare å trå til der som i de andre leirene. Mase seg frem. En uhyggedom av en annen verden. Slik fortsatte vi å ligge i den leiren. Vi var vel der en tre ukers tid, tenker jeg, inntil vi fikk ordre om at nå skulle vi ut på nok en ny transport.

Enda en transport

Og denne gangen ble vi godt mottatt, for vi begynte å bli meget pent behandlet vi nordmenn de siste dagene der. Vi skjønnte ingenting av det, men det viste seg litt etter litt at det var det svenske Røde Kors som hadde begynt en hjelpeaktivitet i Tyskland. De begynte å samle sammen fangene fra de forskjellige leirene. Vi var heldige. Svenske Røde Kors hadde fått fatt i oss og gitt ordre om at vi skulle sendes opp til Hamburg, tilbake til Neuengamme som vi tidligere hadde vært. Reisen fra Dora tok ikke mer enn tre døgn.

På den tiden som vi var borte fra Neuengamme, fra 5. januar og til vi kom tilbake, kom 10 mann av de 20 norske som reiste ut tilbake. Resten lå igjen på valplassen. Døde av sult, overanstrengelser eller kulde. 10 mann kom vi tilbake og de var ikke rare karene de heller. Vi holdt hverandre så godt vi kunne under armene for å kunne stable oss inn i leiren. Min egen vekt var den gangen gått ned til 50 kilo. Jeg var altså helt på «muselmannstadiet». Det var ikke bare meg, men flere av kameratene som var i samme tilstand.

Nå var det slutt på elendigheten, for da vi korn inn i leiren hadde de norske studentene kommet dit før oss. De hadde mye mat, de hadde levet i en leir, Buchenwald, i nærheten av Dora, også borte ved Weimar. De hadde mat i haugevis og begynte å fore oss, så vi rettet oss opp ganske raskt. Vi fikk lov til å ligge bare å kure, spise og sove, spise og sove og tok oss ganske tidlig opp igjen.

*Hjemkomsten 25. mai 1945 – Stovnerveien 49
Milorggruppa dannet æresvakt*

Transporten gikk videre opp gjennom Danmark og til Sverige. Den tilstand jeg er i i dag, har jeg utelukkende å takke det svenske Røde Kors for. Jeg er av den hellige overbevisning, at hadde den samme tilstanden fortsatt bare to døgn til, så regner jeg selv med at da ville jeg gått til grunne. Så jeg har ene og alene det svenske Røde Kors å takke for at jeg i dag er i live og det er jeg det svenske Røde Kors meget takknemlig for.

Ja, dette var det jeg hadde å berette fra min daglige vandring gjennom det såkalte «dødsriket».

Sj. / 13111 Ivar Bølgen

har tjenestegjort i Hjemmestyrkene
i

OSLO OG OMEGN DISTRIKT

fra 1940 til freden.

Norge takker Deg
for Din innsats i Frihetskampen.

Blax

Forsvarssjef

Fridtjof Thorne

Lorenz A. Bruick

Ivar Bølggen utenfor Høybråten skole på vei inn til mottagelse – juni 1945.

Margit Bølggen med ryggen til

Fra hagen i Stovnerveien 49 – juni 1947

Fra venstre: Ivar Bølgen, Turid Bølgen (Klever) og Margit Bølgen

6. mai 1997 ble det avduket et minneskilt på den ene portstolpen til Stovnerveien 49, Avdukingen ble foretatt av områdesjef for Milorg 13130, Terje Romdal Diesen under nærvær av Ivar Bølgens datter, Turid Klever. Bildet viser Terje Romdal Diesen og Turid Klever umiddelbart etter avdukingen. Ca. 80 av de fremmøtte gikk deretter under ledelse av Jan Arne Tangerud opp i skogen til Stengunhytta, hvor det var en høytidelig avduking av skilt og markering av hyttas beliggenhet.

Bakgrunns litteratur:

Det er skrevet mange bøker om forholdene i tysk fangenskap under krigen, og en rekke norske tysklandsfanger har fortalt om sine opphold i konsentrasjonsleirene. Nedenfor følger en liste med et utvalg aktuelle titler:

Griniboken

Ottosen, Kristian:

Nordmenn i fangenskap 1940 - 1945

Temahefte fra Norges Hjemmefrontmuseum u.å. Heftet bygger på innledningen til oppslagsverket av samme navn. (Se nedenfor)

Kristian Ottosen

har skrevet bøker om flere av Nazi-Tysklands konsentrasjonsleirer. I boken *Natt og tåke* som kom i 1989, tar han for seg Natzweiler.

Moen, Petter:

Dagbok J.W.Cappelens forlag Oslo 1949

Løberg, Sverre:

Det jeg husker best H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard) Oslo 1967

Gerhardsen, Einar:

Fellesskap i krig og fred Tiden Norsk Forlag Oslo 1970

Bratteli, Trygve:

Fange i natt og tåke Tiden Norsk forlag Oslo 1980

Heger, Wanda:

Hver fredag foran porten Gyldendal Norsk Forlag A/S Oslo 1984

Faremo, Osmund:

Takk for livet, Emil Det Norske Samlaget Oslo 1987

Svenson, Åke,

De hvite bussene Gyldendal norsk Forlag Oslo 1945

Ivar Bølgens hustru, Margit, har også fortalt om hendelsene under krigen. Fortellingen er gjengitt i en artikkel med tittel «*Gutta på skauen*». Krigsminner fra Stovner, i boken *Oslo og Akershus i nær fortid*, utgitt av Det Norske Samlaget, Oslo 1983. Arrestasjonen av Ivar Bølgens er dessuten omtalt i to av Groruddalen historielags årbøker; i 1987-utgaven på side 26 og i 1994-utgaven på side 105.

Oppslagsverk:

Norsk fangeleksikon. Grinifangene. J. W. Cappelens Forlag, Oslo 1946

Nordmenn i fangenskap 1940 - 1945 Universitetsforlaget, Oslo 1995

Das nationalsozialistische Lager system Frankfurt 1990

Norsk krigsleksikon 1940-45 J. W. Cappelens Forlag, Oslo 1995

Norge i krig. Fremmedåk og frihetstap 1940-1945. H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), Oslo 1987

I tillegg har Norges Hjemmefrontmuseum bidratt med opplysninger.

